

Uitgelezen

Diversiteit in de polder

Diversiteit in de polder. GroenLinks en de multiculturele samenleving, Gerrit Pas (red.), Utrecht, Wetenschappelijk Bureau GroenLinks, 2001, 72p.

Dirk Jacobs

“GroenLinks is altijd optimistisch geweest over de multiculturalisering van Nederland”, zo luidt de openingszin van inleiders Caroline Van Dullemen en Gerrit Pas van het boekje ‘Diversiteit in de polder’. De nadruk lag in het vertoog over multiculturalisme bij de Nederlandse groenen steeds op achterstandsbestrijding op het vlak van onderwijs, huisvesting en arbeidsmarkt. Gezien er op dat vlak voortdurend werk aan de winkel bleef, werd weinig diepgaand nagedacht over omgang met culturele verschillen. Vandaag meent GroenLinks dat het zich die houding nog moeilijk kan permitteren. In de loop van de jaren negentig, met als startpunt enkele opmerkelijke uitspraken van de liberale leider Frits Bolkestein, is door de politieke rechterzijde de druk tot assimilatie van allochtonen aanzienlijk opgevoerd. Anno 2000 hebben ook sociaal-democratische denkers het onbekommerd optimisme betreffende multiculturaliteit overboord gegooid. Als hoogtepunt – of zo u wil dieptepunt – waren er Paul Scheffers provocatieve stellingen aangaande het ‘multiculturele drama’, die leidden tot een uitvoerig debat onder de intellectuele goegemeente. GroenLinks werd door deze ontwikkelingen verplicht grondiger na te denken over de betekenis van culturele verschillen en kon zich niet langer beperken tot een kommerloze verdediging van optimistisch multiculturalisme. In Juni 2000 organiseerde het Wetenschappelijk Bureau GroenLinks in dat licht een conferentie over identiteit en diversiteit, waarvan het boekje ‘Diversiteit in de polder’ een jaar later de weerslag zou vormen. GroenLinks wist in deze publicatie stukken van een reeks toonaangevende Nederlandse academici bijeen te brengen.

Filosoof Sjaak Koenis (Universiteit van Maastricht) bijt de spits af met het stuk ‘erkenning van culturele identiteit in Nederland’. Het vormt een beschouwend essay, waarin met ideeën van andere auteurs uit het boekje in discussie getreden wordt. Zo’n bijdrage zou je dan ook eerder op het einde, dan aan het begin van een bundel verwachten, maar de samensteller zag dat duidelijk anders. Het is mijns inziens de rijkste bijdrage en daarom zal ze hier het meest uitvoerig behandeld worden. Koenis constateert dat het debat over de multiculturele samenleving nogal sterk gecentreerd is rond het vraagstuk van sociale cohesie. Volgens hem zou het debat nochtans beter om het organiseren van verschil draaien. Het is geweten dat het miskennen van (culturele) verschillen leidt tot vormen van uitsluiting. Ruben Gowricharn (Universiteit van Amsterdam) legt in zijn stuk nog eens uit hoe cultuurbepaalde selectiemechanismen – soms ogenschijnlijk onzichtbaar – leiden tot uitsluiting van arbeidsposities en welvaartsvoorzieningen. Instituten kunnen namelijk bepaalde culturele codes kennen, die op het eerste gezicht onschuldig lijken, maar wel degelijk tot achterstelling van bepaalde minderheidsgroepen leiden.

Multiculturalisten als de Canadees Charles Taylor en de Amerikaanse Iris Young hebben overtuigend aangetoond dat achter, in principe universalistische, claims van gelijk burgerschap (‘alle burgers zijn gelijk’ en ‘de staat is neutraal’) vaak toch particularistische denkkaders van de dominante meerderheid schuilgaan (in de praktijk bijvoorbeeld van de heteroseksuele blanke christelijke man). Om het iets minder abstract te maken, kan als simpel voorbeeld gewezen worden op het feit dat Kerstmis, een christelijk feest, een verplichte feestdag in België is, terwijl bijvoorbeeld vrijaf krijgen op het Suikerfeest geen afdwingbaar recht is van moslims. De regels die de overheid oplegt zijn slechts in schijn volledig neutraal. Daarom is expliciete erkenning van verschil nodig, niet alleen omdat leden van minderheidsgroepen zo’n erkenning nodig hebben voor een positief zelfbeeld, maar ook omdat, zonder die erkenning, deze groepen in het publieke domein een ondergeschikte rol zullen blijven spelen. Volgens Noord-Amerikaanse multiculturalisten als Taylor, Kymlicka en Young vormen groepsrechten de beste piste tot erkenning van verschillen.

Ook de socioloog Jan-Willem Duyvendak (Erasmus Universiteit Rotterdam) vindt dat regels ruimte moeten laten voor pluriforme praktijken, maar hij beschouwt een pluralistisch rechtssysteem (waarbij een andere recht geldt voor verschillende groepen) als een slecht idee. Hij waarschuwt Groenlinks geen cultuurrelativistische positie in te nemen, “wat soms dreigt in de vrolijke peptalk van het

diversiteitvertoog”. Culturele verschillen mogen volgens Duyvendak niet overdreven en zeker niet gefixeerd worden. Mensen mogen niet vastgenageld worden op een bepaalde identiteit. Die mening is ook Sjaak Koenis toegedaan. En het is precies daarom dat hij weigerachtig is om, in het verlengde van filosofen als Taylor en Young die een *politics of recognition* propageren, culturele identiteiten en groepsrechten als uitgangspunt te nemen voor een diversiteitsbeleid.

Koenis vreest dat erkenning van culturen en culturele identiteiten leidt tot potentieel gevaarlijke reïfificatie (verdingelijking – het doen ontstaan van iets dat als dusdanig niet noodzakelijk bestaat) en verstarring van culturen. Terwijl culturen inherent dynamisch en heterogeen zijn, worden ze bij pogingen om ze een institutionele erkenning te geven, vastgelegd en gehomogeniseerd. Bovendien worden individuen te snel ‘veroordeeld’ tot deze of gene (exclusieve en met andere culturen incompatibele) cultuur te behoren. Koenis verwoordt het zelf zo: “De politiek van erkenning leidt gemakkelijk tot essentialisering van groepsidentiteiten, tot een frontenstrijd tussen identiteiten, en voor leden van gemeenschappen vaak ook tot loyaliteitsconflicten tussen de eigen gemeenschap en de omringende samenleving. De politiek van erkenning is een te zwaar middel in moderne samenlevingen waarin juist een menging van ‘stijlen van mens-zijn’ meer voor de hand ligt dan het bevestigen van identiteiten”.

Koenis prefereert in plaats van culturele identiteiten systematisch (institutioneel) te erkennen, liever te streven naar het vermijden van vormen van uitsluiting op culturele basis. Instituties mogen mensen niet vernederen. Zo inspireert Koenis zich op het werk van Margalit, in zijn pleidooi om *ex negativo* (vertrekkende vanuit wat men niet goed vindt) regels voor omgang met culturele verschillen op te stellen. Politiek moet ruimte bieden aan pluriforme praktijken en erkenning van identiteit speelt hierbij maar een afgeleide rol. Volgens Koenis is hierbij geen politiek-juridische nieuwbouw nodig. Hij wijst er terecht op dat de Grondwet erkenning van (het recht op) verschil reeds als uitgangspunt kent. Het is niet nodig op zoek te gaan naar nieuwe spelregels voor een multiculturele samenleving. Die basisregels bestaan reeds voor onze pluriforme samenleving, onder de vorm van grondrechten, zoals daar zijn: de vrijheid van meningsuiting, vereniging, godsdienst en onderwijs. In Nederland omvat het eerste artikel van de grondwet bovendien de non-discriminatieregule. Het is dan vooral zaak, de rest van de wetgeving te toetsen aan de vraag of het recht op verschil inderdaad gewaarborgd is. Te denken valt bijvoorbeeld aan specifieke wensen van groepen, die voortvloeien uit hun religie, zoals eigen vormen van begraven. Het streefdoel bij dit alles is te vermijden, dat verschillende soorten burgers belemmerd worden in de uitoefening van hun basisvrijheden. Politieke deliberatie over vormen van uitsluiting, die voortvloeien uit de miskenning van grondwettelijk verankerde individuele grondrechten, moet oplossingen bieden. Een voorwaarde is dan natuurlijk wel, dat iedereen toegang heeft tot het politieke veld: “Van nieuwkomers kan worden verwacht dat ze zich voegen naar deze, in de Nederlandse rechtsorde vastgelegde, organisatie van verschil, maar van hen kan *niet* verwacht worden dat ze afzien van pogingen om deze institutionele organisatie voor hun eigen doeleinden te benutten, of om de gebrekkige werking ervan aan de kaak te stellen”, zo stelt Koenis.

Met deze procedureel-formalistische kijk op recht in een multiculturele samenleving, laat Koenis ons echter wel wat op onze honger zitten. De vraag blijft staande, hoe succes in de strijd tegen institutionele vormen van vernedering en symbolische uitsluiting op culturele gronden gegarandeerd kan worden. Te vrezen valt immers, dat minderheidsgroepen, in een situatie van ongelijke macht, niet in staat zullen zijn hun eisen, als legitieme verzuchtingen, op de politieke agenda te krijgen en afhankelijk blijven van de *goodwill* van de meerderheid. Een meer offensieve politiek dan Koenis’ benadering *ex negativo* lijkt zich op te dringen. Bepaalde vormen van groepsrechten vallen niet per definitie uit te sluiten, om een effectieve introductie van een diversiteitsbeleid te realiseren. Zo kennen we in België overigens al bijzondere rechten op politieke vertegenwoordiging van bepaalde groepen (bijvoorbeeld minimum quota voor vrouwen op de kieslijsten of garanties voor Vlamingen te Brussel). Het is geen toeval, dat het recht dat in principe neutraal en onpartijdig is, in de praktijk niet kleurenblind of genderblind is. Op impliciete of expliciete wijze wordt een bepaalde cultuur (of bepaalde cultuurelementen) opgedrongen, omdat dit de cultuur (of de cultuurelementen) van de meest machtigen is. Zij liggen klaarblijkelijk niet wakker van het feit dat er geen publieke erkenning en uiting van de culturele verscheidenheid wordt gegeven. Maar wellicht ligt precies hier een belangrijke taak voor de groenen weggelegd, om die inertie te doorbreken.

De bijdragen van antropoloog Flip Lindo (Universiteit van Amsterdam) aan de ene kant en politicologen Meindert Fennema en Jean Tillie (Universiteit van Amsterdam) aan de andere kant, behandelen een heel andere kwestie, namelijk de rol van migrantenorganisaties in de multiculturele samenleving. Lindo meent dat het verkeerd is zelforganisaties als een bedreiging of teken van isolering te zien. Hij vindt het ook fout dat ze al te vaak betuttelend behandeld worden. Ze moeten integendeel meer betrokken worden bij het beleid. Tegelijkertijd mag ze echter geen centrale rol toebedeeld worden in het

integratiebeleid. Het oplossen van maatschappelijke ongelijkheden dient immers in de eerste plaats de verantwoordelijkheid van overheid en politiek te blijven. Lindo constateert dat de bedragen die door overheden als subsidies aan migrantenorganisaties worden verstrekt, slechts een fractie vormen van het geld dat in het minderhedenbeleid omgaat. Lindo meent dat het echter een slechte zaak zou zijn dat geld helemaal aan de migrantenorganisaties te geven en hen de daarbij horende verantwoordelijkheden voor het integratiebeleid toe te bedelen. Ten eerste, zou een te ver terugtrekkende overheid haar handen in onschuld kunnen wassen en de verantwoordelijkheid voor achterstelling volledig in de schoenen van de migrantengroepen zelf kunnen schuiven. Ten tweede, zou een centrale rol van de zelforganisaties de aandacht wegleiden van de 'harde sectoren', zoals onderwijs en arbeidsmarkt, waar zich de belangrijkste problemen manifesteren in het vraagstuk van integratie van allochtonen. Een discours van zelfredzaamheid, als reactie op eerdere betutteling, zou ertoe leiden dat een aantal structurele patronen van uitsluiting van allochtonen uit het gezichtsveld gedrukt worden. Als Lindo gelijk heeft, denken een aantal mensen uit zelforganisaties en enkele SP.a-politici die pleiten voor afschaffing van de integratiesector in Vlaanderen en overheveling van de fondsen naar de zelforganisaties, best nog eens twee keer na over hun eisen.

Politicologen Fennema en Tillie menen, van hun kant, dat zelforganisaties en het stimuleren van netwerken tussen zelforganisaties sociaal kapitaal opbouwen en tot een hoger politiek vertrouwen en een toename van politieke integratie leiden. Volgens hun theorie, die onderhand internationaal opgeld maakt, maar vooralsnog crossnationale toetsing ontbeert – hieraan hopen we zelf in de nabije toekomst met wetenschappelijk onderzoek te België te kunnen bijdragen – , staat een hechte etnische gemeenschap integratie in de bredere samenleving helemaal niet in de weg, wel integendeel. Wat Fennema en Tillie betreft kan de steun aan zelforganisaties daarom niet groot genoeg zijn. GroenLinks moet volgens deze auteurs dan ook geen angst hebben voor sterke etnische gemeenschapsgevoelens. Die worden alsnog vooral als een belemmering tot integratie gezien; volgens Fennema en Tillie zijn hechte etnische gemeenschappen echter net een pluspunt voor de ontwikkeling van een gezonde multiculturele samenleving. Maar er zijn natuurlijk grenzen aan de positieve aspecten van sterke interne cohesie. Een hechte gemeenschap kan ook heel beklemmend werken. Filosofe Baukje Prins (Universiteit van Groningen) meent in haar bijdrage dat de *exit-optie*, het recht van individuen om een gemeenschap te verlaten als ze zich er niet langer thuis voelen, daarom een serieus criterium moet vormen voor het ondersteunen van zelforganisaties. Ze meent dat men dienaangaande, vooral bij religieuze organisaties, extra alert moet zijn. Prins meent overigens ook dat links-liberalen, zoals zij de groenen noemt, zich gerust wat kritischer mogen opstellen tegenover gelovigen die geen zelfreflexieve houding aan de dag leggen.

Feministe Joke Van der Zwaard slaagt er in de slotbijdrage niet echt in de verschillende bijdragen aan elkaar te praten. Ze wijst er wel terecht op, dat GroenLinks niet in de val mag lopen, het belang van sociaal-economische integratie en de strijd tegen sociale uitsluiting van allochtonen uit het oog te verliezen, terwijl de partij aandacht vraagt voor een diversiteitsbeleid. Daarnaast heeft Van der Zwaard een punt, als ze stelt dat men wel wat kritischer mag zijn tegenover het reëel bestaande assimilatiebeleid. Het 'beschavingsoffensief' dat op allochtonen losgelaten wordt, zou bij autochtone arbeidersgezinnen wellicht niet zo klakkeloos aanvaard worden. Links laat zich, volgens Van der Zwaard, nu te makkelijk meeslepen met de problematiserende heropvoedingsbenadering. De groenen zijn op dit vlak in Vlaanderen, bijvoorbeeld wat de introductie van de inburgeringprogramma's betreft, alvast meer dan *partners-in-crime*. De lijn tussen het stimuleren van zelfredzaamheid, enerzijds en disciplineren van nieuwkomers anderzijds, is in de plannen rond de onthaaltrajecten soms moeilijk te trekken.

De eindbalans? Zeker in het tijdperk na *nine-one-one* moeten we het hoofd koel zien te houden in discussies over de multiculturele samenleving en ons niet laten verleiden tot simpele analyses, zoals die van de 'botsing van beschavingen', die ons met meer problemen dan inzichten opzadelen. Multiculturaliteit is een onomkeerbaar feit, dit ontkennen is het grote monoculturele drama van vandaag. Het is in toenemende mate een uitdaging, om aan duurzaam management van de multiculturele en pluriforme samenleving te doen. Wie daartoe intellectuele bagage zoekt, vindt, bij wijze van inleiding, in 'diversiteit in de polder' alvast zijn gading. Pasklare antwoorden zijn echter niet beschikbaar.

Dirk Jacobs